

České zemské sněmy v letech 1471-1500 / J. Pelant // SAP 31. – 1981. – № 2. – S. 340-417; 22. Petráň J. Stavovské království a jeho kultura v Čechách (1471-1526) / J. Petráň // Pozdně gotické umění v Čechách / J. Homolka. – Praha: Odeon, 1978. – S. 20-45.; 23. Polívka M. K biografii Mikuláše z Husí / M. Polívka // FHB. – 1981. – № 3. – s. 195-261; 24. Polívka M. Někteřé aspekty vývoje stavovství v české společnosti předhusitské a husitské doby / M. Polívka // FHB. – 1984. – № 6. – S. 15-23.; 25. Polívka M. Proměny představ o uspořádání českého státu a společnosti v husitské revoluci / M. Polívka // FHB. – 1988. – № 12. – S. 305-326.; 26. Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Annorum 1253-1310 / [opera Emler J.]. – Praha: Typis Gregerianis, 1882 – Pars II. – 1882. – 1488 s.; 27. Tomas J. Někteřé problémy ekonomických a mocenských vztahů mezi stavy v českých zemích v 15. a 16. století / J. Tomas // FHB. – 1984. – № 6. – S. 115-131.; 28. Třeštík D. K sociální struktuře přemyslovských Čech / Třeštík D // ČsČH. – 1971. – № 19. – S. 537-567.; 29. Třeštík D. Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století / D. Třeštík, M. Polívka // Struktura feudální společností na území Československa a Poska do přelomu 15. a 16. století. – 1984. – № 5. – S. 99-133.; 30. Turba G. Geschichte des Thronfolgerechts in allen habsburgischen Ländern bis zur pragmatischen Sanktion Kaiser Karls VI. (1156 bis 1732) / Turba G. – Wien-Leipzig, 1903. – S. 223-312.; 31. Válka J. Morava a česká koruna na přelomu 15. a 16. století / J. Válka // SPFFBU. – 1988. – № 35. – 143-155; 32. Válka J. Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu / J. Válka // Moravský sborník historický. – 1986. – № 1. – S. 22-45.; 33. Válka J. Stavovství a krize Českého státu ve druhé polovině 15. století / J. Válka // FHB. – 1984. – № 6. – S. 65-98.; 34. Válka J. Středověké kořeny mocenského dualismu panovníka a obce / J. Válka // ČMM. – 2004. – № 2. – S. 311-335.; 35. Voborník B. Královská pravomoc v Čechách v období státu stavovského se zvláštním zřetelem k 16. století / Voborník B. – Bratislava: J. Otto, 1931. – 73 s.; 36. Vojtíšek V. Vývoj královské české kanceláře / V. Vojtíšek // Idea českého státu. – 1936. – № 1. – S. 51-76.; 37. Vybíral Z. Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku / Vybíral Z. – České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2005. – 391 s.; 38. Winter Z. Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku / Winter Z. – Praha: Matice česká, 1890. – D.1. – 902 s.; 39. Zilynskij B. Česká šlechta a počátky husitství (1410-1415) / B. Zilynskij // JSH. – 1979. – № 52. – S. 52-63.

УДК 94(4–15) «1204»

Віктор МУДЕРЕВИЧ

ЗАВОЮВАННЯ ХРЕСТОНОСЦЯМИ КОНСТАНТИНОПОЛЯ 1204 Р. В РЕЦЕПЦІЇ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЛІТОПИСАННЯ

У статті висвітлені головні передумови захоплення хрестоносцями Константинополя 1204 р. та рецепція цих подій у середовищі православного соціуму. Вивчаючи текст «Повісті про взяття Царгорода фрягами», важко з'ясувати обставини, що призвели до зміни напрямку Четвертого хрестового походу, проте інформація давньоруського джерела має важливе значення для аналізу подій цієї виправи. На відміну від авторів латинських хронік і грецьких історій, руський очевидець був об'єктивнішим у своїх оцінках.

Ключові слова: Клермонський собор, Урбан II, Інокентій III, Свята Земля, Четвертий хрестовий похід, Філіп Швабський, Енріко Дондоло, Ісаак Ангел, Алексій IV.

Віктор МУДЕРЕВИЧ

ЗАВОЕВАНИЕ КРЕСТОНОСЦАМИ КОНСТАНТИНОПОЛЯ 1204 Г. В РЕЦЕПЦИИ ДРЕВНЕРУССКОГО ЛЕТОПИСАНИЯ

В статье освещаются главные причины захвата крестоносцами Константинополя 1204 г. и рецепция этих событий в православной среде. Изучая текст «Повести о взятии Царьгорода фрягами», сложно выяснить обстоятельства, которые привели к изменению направления Четвертого крестового похода, однако информация древнерусского источника имеет большое значение для анализа событий этого военного предприятия. В отличие от авторов латинских хроник и греческих историй, русский очевидец был более объективен в своих оценках.

Ключевые слова: Клермонский собор, Урбан II, Иннокентий III, Святая Земля, Четвертый крестовый поход, Филипп Швабский, Энрико Дондоло, Исаак Ангел, Алексей IV.

Viktor MUDEREVYCH

THE CONQUEST OF CONSTANTINOPLE IN 1204 IN THE RECEPTION OF THE RUTHENIUM CHRONICLE

In this article it is highlighted the main preconditions of Constantinople capture by crusaders in 1204 and the reception of these events on the territory of the Ruthenian Orthodox society, which can be determined on the basis of studying the text «The Tale about the capture of Constantinople». Great importance for analyzing the reasons of changing direction of the crusade has Old Rus' source, because illustrating of these events Rus author, unlike Latin and Greek chronicles, was more objective.

Key words: Council of Clermont, Urban II, Innocent III, Holy Land, Boniface of Montterrat, Enrico Dondolo, Philip of Swabia, Isaac Angeloa, Alexis IV.

В історії хрестоносного руху на Близький Схід кінця XI – першої половини XIII ст. виняткове місце належить Четвертому хрестовому походу, наслідки якого, безумовно, набули гучного резонансу (на рівні релігійно-ментального сприйняття) у християнському суспільстві. Зміна напрямку походу, результатом якого стало захоплення західноєвропейськими рицарями Константинополя, де-факто нівелювало проголошену Римським папою Урбаном II на Клермонському соборі (1095 р.) хрестоносну парадигму: визволення Гробу Господнього від невірних (мусульман) та призвело до падіння Візантійської імперії. Руський соціум, який де-юре входив до Byzantium Commonwealth, не міг не знати про події, пов'язані із цією виправою, а тим паче не реагувати на них.

Варто також констатувати, що тематика, пов'язана з вивченням питань, які стосуються зміни напрямку Четвертого хрестового походу та їх рецепції у руському літописанні, в історіографічному плані розроблена недостатньо глибоко та ґрунтовно, особливо на рівні концептуально-аналітичних узагальнень. Насамперед це пов'язано із суперечливим ха-

рактором джерел, автори яких намагалися не тільки описати події 1202 – 1204 рр., але й робили спроби дати їм власну оцінку. Тенденційність джерельної бази є закономірною, зважаючи на ряд об'єктивних та суб'єктивних суджень. Західноєвропейські автори (Жоффруа де Віллардуен, Робер де Кларі, Ернуль, Гунтер Періський та ін.), будучи вихідцями з числа хрестоносців, намагалися виправдати дії учасників походу, свідомо замовчуючи ті події, які компрометували організаторів і безпосередніх учасників цієї військової акції. Візантійські автори (Нікіта Хоніат, Никифор Григора, Георгій Акрополіт та ін.), у свою чергу, схильні до гіперболізації ряду наведених фактів у своїх опусах, присвячених цим подіям.

Отже, починаючи з ХІХ ст., між європейськими істориками розгорілася тривала дискусія навколо проблеми зміни напрямку Четвертого хрестового походу. Частково тематична полеміка розглянута Ф.Успенським [37, 38], Д.Квеллером [46, 50], Ф.Меденом [46], С.Лучицькою [21], А.Барміном [2] та іншими відомими дослідниками, тому в даному дослідженні зосередимося лише на головних її аспектах.

Як вже зазначалося, за початковою метою цей похід спрямовувався проти Єгипту, звідки мусульмани черпали основні сили у боротьбі проти латинян. Шампанський сеньйор Жоффруа де Віллардуен і його «літературний» послідовник Робер де Кларі, виправдовуючи дії хрестоносців, розглядали агресію проти Візантії як випадковий збіг обставин. Сформульована латинськими очевидцями «теорія випадковості» була піддана гострій критиці з боку німецького історика В.Гейда [53, р. 265] та французького науковця Л.Мас-Латрі [47, р. 161 – 163], які звинувачували у зміні напрямку хрестоносної виправи Венеціанського дожа Енріке Дондоло. Грунтуючись на свідченнях французького хроніста Ернуля і на договорах Венеції з Єгипетським правителем ал-Малек ал-Аделем Сайф ад-діном (1200 – 1218 рр.) (братом Салах-ад-діна ібн Юсуфа Аюба (1169/71 – 1193 рр.)), вчені вважали, що він через «дарування» венеціанцям хабарів та надання їм торгових привілеїв у Александрії намагався повернути похід в інше русло. Таким чином, основною причиною падіння Константинополя була так звана венеціанська зрада.

Опонуючи своїм попередникам, Г.Аното спростував трактування хроніки Ернуля та уточнив хронологію згаданого двостороннього договору, датуючи його не раніше ніж 1208 р. [44, р. 74 – 102]. Загалом, теорія «венеціанської зради» не отримала достатньої підтримки, оскільки хиткі аргументи на її користь не витримують серйозної критики таких відомих дослідників хрестоносного руху, як П.Ріана [51], Д.Квеллера [50] і Ф.Медден [46]. Вони прийшли до висновку, що Венеція не намагалася переорієнтувати хрестоносців від початкового задуму їхнього походу і не переслідувала мети взяття Константинополя.

На противагу теорії «венеціанської зради» була висунута версія «швабської зради», у своїй основі розроблена та обґрунтована французьким істориком П.Ріаном, котрий пояснював зміну напрямку цього хрестового походу активною політикою на Сході німецького короля Філіпа

Швабського (1197 – 1208 рр.). Добре відомо, що Філіп перебував у родинних зв'язках із претендентом на візантійський престол Алексієм IV (1203 – 1204 рр.); крім того, Штауфени традиційно зберігали за собою права на Південну Італію і Сицилію, через що були постійними суперниками Константинополя. Побоюючись зближення Візантії з папою Інокентієм III (Lotario de Conti 1198 – 1216 рр.), Філіп скористався посередництвом маркграфа Боніфация Монферратського, за допомогою якого й була розіграна складна військово-політична комбінація; до того ж, саме у 1201 р. склалися сприятливі умови для її реалізації.

Наведені історіографічні концепції не дають змоги дійти бажаного наукового консенсусу стосовно визначення причинно-мотиваційних особливостей Четвертого хрестового походу, одночасно засвідчуючи, як уже зазначалося, суперечливість наявної джерельної бази та досить низький якісний рівень її фактичної інформативності. Після численних суперечок частина дослідників зрештою повернулася до «теорії випадковості», запропонованої Жоффрау де Віллардуеном, лише дещо розширивши її загальноісторичний та релігійно-дипломатичний контекст.

Свої алюзії з цього приводу висловлювало багато вчених, формулюючи окреслену проблему як квінтесенцію давно назрілих, глибинних і глобальних міжнародних політичних, етноцивілізаційних конфліктів та зіткнення соціально-економічних, національних інтересів провідних країн Сходу й Заходу. У підсумку, саме в такому вигляді осмислив цей феномен П.Ріан. На його думку, цей конфлікт був результатом багатьох сил, котрі репрезентували різні інтереси тих, хто був причетний до подій 1202 – 1204 рр.: Венеція – в силу своїх торговельних інтересів, Філіп Швабський – у фарватері власної традиційної політики, Боніфаций відстоював свої претензії на Близькому Сході й католицьке духовенство, яке «марило» об'єднанням Церкви під своїм началом [51, р. 111]. Розбіжності в думках та позиціях науковців зайвий раз підтверджують тенденційність джерел й ідейну залежність їх авторів від тодішньої політичної кон'юнктури, яка складалася на міжнародній арені в ту чи іншу епоху; відповідно до свого походження, хроніст намагався створити власну версифікацію подій, котра досить часто відходила від справжніх історичних реалій.

З огляду на ці особливості, виникає необхідність залучення нових джерел, що дало би можливість об'єктивно та неупереджено відповісти на ключове питання про зміну напрямку Четвертого хрестового походу. З цією метою спробуємо розглянути свідчення руського автора, який достатньо детально описав події, пов'язані із завоюванням хрестоносцями Константинополя на початку XIII ст. Позиція літописця, незважаючи на його релігійну приналежність до східної (православної) гілки християнства, за своїм змістом є достатньо стриманою, а отже, в чомусь і більш об'єктивною, соціально неупередженою.

Мова йде про «Повість про взяття Царгорода фрягами» (далі – «Повість»), автор якої – очевидець подій 1202 – 1204 рр. – намагається показати перебіг подій в Константинополі під час його захоплення латинцями.

Протограф твору до нас не дійшов, але сам текст відомий за його численними редакціями. Радянський дослідник Н.Мещерський запропонував їх класифікацію, внаслідок чого він визначив дві основні групи списків. До першої належать: Синодальний список Новгородського першого літопису старшого ізводу XIII ст., Комісійний список того самого літопису молодшого ізводу XV ст. і Академічний список теж того літопису молодшого ізводу XV ст. До другої групи вчений відніс списки так званого Елінського літописця другої редакції, Чудовський список середини XV ст., Кирило-Білозерський список початку XVI ст., а також списки Софіївського першого літопису [22, с. 120 – 121; 23, с. 171 – 173]. Отже, згідно із запропонованою хронологією, найстаршим виступає Синодальний список, який належить до XIII ст.; таким чином, з погляду послідовності написання, він є найближчим до протографа. Проте цей список не можна вважати протооригіналом і навіть його безпосередньою копією, оскільки в тексті є ряд пропусків, котрі реставруються на основі інших редакцій, зокрема Елінського літописця [22, с. 124].

Разом з тим, необхідно підкреслити, що це дослідження не переслідує мети визначити протограф, тим більше, що в усіх списках відсутні суттєві текстуальні розбіжності, – лише окремі відступи; з огляду на це за основу беремо текст за Синодальною і Комісійною редакціями Новгородського першого літопису старшого і молодшого ізводів.

Довкола авторства цієї літописної пам'ятки в науковій літературі й досі точаться дискусії. Більшість авторитетних дослідників вважають автором «Повісті» вихідця з Русі, який перебував у Константинополі у цей період. Той же П.Ріан вважає, що цей твір є достовірним джерелом «з перших рук»; кількість руського населення, яке відвідувало у ті часи Константинополь, дозволяє стверджувати, що автор черпав свою інформацію від очевидців [51, р. 88]. Відомий російський історик XIX ст. М.Карамзін вважав, що в ролі інформатора міг виступати земляк автора, якийсь очевидець подій [17], а П.Савваїтов, зі свого боку, припускав, що ним міг бути Добриня Ядрейкович, котрий відвідав Константинополь напередодні його захоплення [36]. Вагоміші висновки сформулювали у подальшому П.Біцилі [3], Ф.Успенський [37, 38], Н.Мещерський [22, 23], С.Лучицька [21] та ін. Зокрема, перший брав за основу тексту «Повісті» усну традицію – розмови автора з німцями. Це добре помітно з фрагменту «Повісті», де давньоруський автор перераховує учасників Четвертого хрестового походу: «...первыи Маркос от Рима из града Берны иде же бе жил поганьши и злыи Дедрик, вторый же Кондоф Фладр, трети же именем Доуж от Маркова острова Венедикт» [18, с. 49].

П.Біцилі здивувала така обізнаність русича: звідки, наприклад, той знав, що Дитріх – це Теодоріх, а Берн – це Верона. Берном у давнину справді називали Верону; отже, це запозичення могло бути лише із німецьких переказів. У тому, що Маркос із Берни – Боніфацій, сумніватися не доводиться, похибка вживання титула *marchio* з іменем Марк належить

автору зазначеного твору. Третім вождем у «Повісті» виступає *«Доуж от Маркова острова Венедикт»*. Проте, слово Венедикт – Венеція не вживалося у давньоруському книжному лексиконі, й тому новгородець почув розповідь про цей хрестовий похід із вуст німецьких хрестоносців і передав нам їхню інтерпретацію зміни напрямку Четвертого хрестового походу [3, с. 605 – 606]. Послідовник П.Біцилі, німецький фахівець Л.Фрейнданк, звернув дослідницьку увагу на те, що в «Повісті» Філіп Швабський виступає на боці Римського папи Інокентія III, хоча той відмовився його визнавати. Продовжуючи свою думку, автор стверджує, що повідомлення давньоруського літописця є тенденційними. Однак, з цією версією важко погодитися, адже в тексті «Повісті» зустрічається багато грецької лексики, переважно церковної термінології, запозиченої з релігійної старослов'янської книжної традиції [38, с. 29, 76, 208; 23, с. 181]; більше того, літописець використовує легендарні перекази, які він міг почути лише від мешканців Константинополя.

Наприклад, у «Повісті» йдеться про втечу царевича Алексія III Ангела¹ (1195 – 1203 рр.) із столиці Візантійської імперії: *«И въведенъ бысть въ корабль, и въсаженъ бысть въ бочку, имуци 3 дна при единемъ концѣ, за нимъ же Исаковиць сѣдяще, а въ другомъ концивода, идеже гвоздь бо бѣше инако изити из града; и тако изите из Гречьскей земли...»* [18, с. 46]. На думку Н.Мещерського, це запозичення було наслідком спілкування давньоруського автора з населенням Константинополя [23, с. 180], з чим загалом можна погодитися, оскільки Нікіта Хоніат розповідає про те, як царевич постриг голову в стилі латинських церковників (колом) і одягнувся в латинську одягу, що дало йому змогу загубитися серед натовпу і переплисти до Європи [29, с. 212].

Іншого погляду дотримується сучасна дослідниця С.Лучицька, яка вважає, що автор «Повісті» не відстоював жодної з окреслених мотивацій в ідеологічному спрямуванні свого викладу. За нею, в тексті давньоруського джерела розвивається думка про так звану «візантійську зраду», трагічні наслідки якої мали слугувати яскравим прикладом для правителів руських земель [21, с. 122]. Змальовуючи майже апокаліптичні картини, літописці намагалися створити тло, на якому розгортався хід подій, котрі стосувалися політичної смути на Русі. Взяття Константинополя повинно було слугувати практичною наочною, яка простежувалася з реакції простого ченця (тобто пересічного представника соціуму) на чергові і тривалі протиріччя й чвари, що виникали між руськими князями на початку XIII ст. Ф.Успенський і М.Заборов, у свою чергу, дотримуються тієї думки, що давньоруський автор піддавав критиці ту військову експансію проти християн [47, с. 84 – 107].

¹ Проблема втечі Алексія III із Константинополя рунтовніше розглядалася М.Котляром, Х.Гральною, О.Майоровим, В.Мудеревичем.

Грунтуючись на наукових результатах попередників (стисло окреслених раніше) та з метою вирішення поставлених завдань стосовно зміни напрямку Четвертого хрестового походу і його рецепції в руському літописанні, спробуємо відповісти на два питання: чому давньоруський автор описав падіння Константинополя 1204 р. і яку інформацію він подав у своєму творі. Це дасть змогу з'ясувати мету візиту руського прочанина до столиці Візантійської імперії під час Четвертого хрестового походу та з'ясувати, які події, пов'язані з інвазією хрестоносців, були відомі новгородцю?

На перше запитання сьогодні дати відповідь практично неможливо, оскільки текст самого джерела не містить мотиваційної складової. Єдиним логічним висновком з цього приводу є думка С.Луцицької, про що вже йшлося. З другого боку, чи варто зосереджувати увагу на з'ясуванні ідеологічного контексту «Повісті», адже руський прочанин, насамперед, прагнув висвітлити події, пов'язані із захопленням латинянами Константинополя. Спілкуючись із представниками різних таборів, він не оминув певних ідеологічних впливів, проте це не доводить, що автор намагався стати на той чи інший бік. Прагнучи до повноти та об'єктивності свого викладу, автор «Повісті» повідомляв різні факти, часто не замислюючись над їхнім походженням і правдоподібністю. Загалом йому як звичайному паломнику, котрий не мав доступу до спілкування з доволі добре поінформованими чиновниками найвищих рангів, було практично неможливо (оскільки він не володів інформацією) об'єктивно оцінювати реальність тих чи інших оповідей. Частковим підтвердженням цього є висновки П.Ріана, котрий виділяв політичну нейтральність давньоруського автора у висвітленні тих кривавих подій.

Давньоруський хроніст як безпосередній очевидець у стислій формі повідомляє цікаві факти тієї виправи. Його розповідь починається з того моменту, коли Алексій IV, за намовою свого ув'язненого батька, тікає до чоловіка своєї сестри – німецького імператора Філіпа Швабського з метою отримати від нього допомогу у боротьбі за престол. Далі новгородець повідомляє про переговори Філіпа та Інокентія III, які вирішують допомогти втікачеві [18, с. 46]. У результаті хрестоносцям були надані нові інструкції: *«Такоже посадяче его на престоле, яко не воевати на Цесарьградъ, не възхотятъ ли его, а ведете и опятъ къ мне, а пакости не деите Гречьскои земли»* [18, с.46]. Виходячи з контексту твору, можна зрозуміти, що автор намагається зняти з Папи провину за ті трагічні події: *«Фрязи же вси воеводы ихъ възлюбиша злато и сребро иже меняиеть имъ Исаковиць, а цесарева веления забыша и папина»* [18, с. 46].

Автор «Повісті» достеменно перелічує квартали міста, які були охоплені пожежею під час першого штурму: *«и подрумъе (іподром. – В.М.) и до моря, а семо по Цесаревъ затвор и до Суда погоръ»* [18, с. 46]. Згадує новгородець і про те, як Алексій скинув свого батька з престолу і як він опинився у скрутній ситуації, бо не міг сплатити обіцяних грошей хрес-

тоносцям. Після смерті Ісаака Ангела 1204 р. відбулося повстання проти Алексія і його покровителів: *«про зажьжєние градное и за пограбление монастырское»* [18, с. 47], у результаті чого на престол висунули Миколу (Канаву): *«и ту буша с нимъ въ святеи Софии 6 дни и 6 ноши»* [18, с. 47].

Побоюючись вторгнення хрестоносців у місто, столична верхівка скидає Алексія, натомість висуваючи свого ставленика Алексія Мурзуфла (Мюрчюфла) (1204 р.), який підступом позбавляється і Миколи, якому обіцяв бути його співправителем, і Алексія, котрого вбили, *«Мюрчюфл же и вси бояре не Даша его жива, и уморивъше Исаковця»* [18, с. 47]. Смерть Алексія стала приводом для взяття міста, оскільки, як говорили латиняни: *«с нимъ же есме пришли, да луче ны есть умрети у Цесаряграда, нежелли съ срамомъ отъити, оттоль начаша строити браньо къ граду»* [18, с. 47].

Літописець із притаманною йому топографічною точністю повідомляє про розташування сухопутних сил хрестоносців: *«Приступиша къ граду, солічю въсходящу, протву святому Спасу, зовемъи Верегетисъ, противу Испигасу* (ворота на західній частині стіни Константинополя), *сташа же и до Лахерны»* [18, с. 47]. Аналізуючи цей фрагмент, Н.Мещерський зробив припущення, що руський автор міг проживати в районі Золотого Рогу, поблизу Цісарєвого Затвору [23, с. 179]. Далі літописець повідомляє, як корабель латинян прибило до захисних споруд Константинополя і визначає точну цифру втрат хрестоносців під час першого штурму міста 9 квітня 1204 р.: *«Нъ Фрягъ избиша близъ 100 мужъ»* [18, с. 48]. Для порівняння Жоффрау де Віллардуен зазначає, що західноєвропейські рицарі втратили при штурмі міста лише одного вояка [18, с. 48]. У тексті «Повісті» описані й кораблі хрестоносців – дромони, в яких вони перевозили свою кінноту; візантійці ж протиставили нападникам лише *«10 корабльєвъ съ огньмъ»* [18, с. 48].

Новгородець також детально відтворює події, пов'язані зі штурмом міста, точно вказує дату його падіння – 12 квітня, проте, за його словами, хрестоносці, захопивши Константинополь, не наважилися відразу вступити до міста: *«... и внидоша въ град Фрязи вси, априля въ 12 день, на Святого Василия исповедника, въ понедельник, и сташа на сесте, идеже стояше цесаръ Грьчьскыи, у Святого Спаса, и ту сташа и на ночь»* [18, с. 48]. У тому ж стилі автор «Повісті» описує мародерство латинян, зокрема пограбування Святої Софії: *«Заутра же, солічю въсходящу, внидоша въ святую Софию, и одъраша двъри и расekoша, а оноболь окованъ бяше всъ сребромъ, и столпы сребряныя 12, а 4 кивотъныя, и тябло секоша, и 12 креста, и же над олтаремъ бяху, межи ими шишкы, яко древа вышьша муж, и преграды олтарныя межи стълны...»* [18, с. 48], і далі *«Дигитрию же чудную, и же по граду хожаше, святую богородицю, съблюде ю Богъдобрыми людъми, и ныне есть, на нюже надеемъся...»* [18, с. 49].

Аналізуючи зміст цього повідомлення, стає цілком очевидним, що автор піддає критиці вчинки хрестоносців, засуджує їхні дії стосовно християнських святинь Константинополя. Така реакція новгородця є цілком

природною з позиції його релігійного світогляду, сформованого на ґрунті православної системи духовних цінностей. Однак критика руського автора-очевидця за своїм характером є дещо м'якшою, аніж позиція його ромейського сучасника Нікіти Хоніата. На відміну від нього, новгородець перебував у столиці Візантійської імперії під час її захоплення, а Хоніат був у Нікеї; тому свідчення літописця є достовірнішими і ще раз засвідчують фактологічну вагу його опису для вивчення історії Четвертого хрестового походу.

Автор «Повісті», спілкуючись із різними верствами як візантійського, так і латинського населення, не оминув певних міфічних та легендарних елементів у своєму творі. Наприклад, можна згадати втечу Алексія (про що мова вже йшла); у тексті зустрічаються й синкретичні штампи (так само на рівні легендарної традиції), що стосуються числа 40: «**40 корабль; 40 кубьковъ; 40 кадие чистого злата**» [18, с. 48, 49]. Такі текстологічні кліше мають безперечно сакралізоване, легендарне походження, засвідчуючи той факт, що автор «Повісті» неодноразово спілкувався з місцевим населенням.

У цьому сенсі варто звернути увагу на хронологічні неточності, які фігурують у «Повісті»: наприклад, розповідь про смерть імператора Ісаака передусє народному повстанню в той час, як Нікіта Хоніат зазначає про його смерть після перевороту Мурзуфла. Згадані недоліки загалом не зменшують значення «Повісті» як цінного джерела з історії Четвертого хрестового походу; фактологічний матеріал новгородця, безсумнівно, є вагомим доповненням до творів латинських та візантійських хроністів.

Підсумовуючи викладений фактологічний матеріал, необхідно констатувати, що в тематичній історіографії проблема зміни напрямку Четвертого хрестового походу до сьогодні залишається відкритою і навряд чи може бути вирішена з огляду на суперечливий та тенденційний характер повідомлень західноєвропейських та візантійських хроністів. Свідчення «Повісті», окрім стислої хронології подій та стриманої реакції на інтервенцію латинян, не дає можливості встановити істинні причини зміни напрямку Четвертого хрестового походу.

Джерела та література: 1. Акрополит Георгій. История / Георгій Акрополит; [пер. вступ. ст., ком. и прил. П.И.Жаворонкова; отв. ред. Г.Г. Литаврин]. – СПб.: Алетейя, 2005. – 415 с. (Византийская библиотека); 2. Бармин А.В. Четвертый крестовый поход: некоторые итоги изучения / А.В.Бармин // Византийский временник. – 2009. – Вып. 68 (93). – С. 152 – 163; 3. Бицилли П.М. Избранные труды по средневековой истории: Россия и запад / П.М. Бицилли. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 807 с. (Классика отечественной философии); 4. Вальденберг В.Е. История византийской политической литературы в связи с историей философских течений и законодательства / В.Е. Вальденберг; [подгот. изд. В.И.Земсковой]. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2008. – 536 с.; 5. Васильев А.А. Византия и крестоносцы / А.А. Васильев. – СПб.: АCADEMIA, 1923. – 120 с.; 6. Голов-

ко О.Б. «Слов'яни Східної Європи і хрестові походи» / О.Б.Головко // *Historia Rossika*. – № 1. – СПб, 2006. – С. 314 – 330; 7. Головко О.Б. Давня Русь та Хрестові походи / О.Б. Головко // *Східний Світ*. – К., 2001. – №2, 2000. – С. 20 – 27.; 8. Григора Никифор. Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами (1204 – 1341 гг.) / Григора Никифор. – Рязань: Александрия, 2004. Т. 1. – 2004. – 446 с. (Византийская историческая библиотека); 9. Жоффруа де Виллардуэн. Завоевания Константинополя / Жоффруа де Виллардуэн; [пер. с фр. и комментарии М.А. Заборова] – М.: Наука, 1993. – 295 с. (Памятники исторической мысли); 10. Заборов М.А. Известия русских современников о крестовых походах / М.А.Заборов // *Византийский Временник*. – М.: Наука, 1971. – Т. 31. – С. 84 – 107.; 11. Заборов М.А. Историография крестовых походов (литература XV – XIX вв.) / М.А.Заборов. – М.: Наука, 1971. – 384 с.; 12. Заборов М.А. История Крестовых походов в документах и материалах / М.А.Заборов. – М.: Высшая школа, 1977. – 432 с.; 13. Заборов М.А. К вопросу о предисловии Четвертого Крестового похода / М.А.Заборов // *Византийский Временник*. – М.:АН СССР. – Т. 6., 1953. – С. 223 – 235.; 14. Заборов М.А. Крестоносцы и их походы на Восток в XI – XIII вв. / М.А.Заборов. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1962. – 312 с.; 15. Заборов М.А. Некоторые вопросы истории Четвертого крестового похода в международных отношениях на Балканах начала XIII в. В работах болгарского историка Б. Примова / М.А. Заборов // *Средние века*. – М.: АН СССР, 1958. Вып. 11. – С. 156 – 161.; 16. Заборов М.А. Папство и крестовые походы / М.А. Заборов. – М.: АН СССР, 1960. – 264 с.; 17. Карамзин Н. История государства Российского. / Н.Карамзин. – СПб.: Кристал, 2003. – Т.2. – 2003. – 704 с. (Историческая библиотека); 18. Книга паломник / Хр.М. Лопаревъ // *Православный палестинский сборник*. – СПб.: Императорское Православное Палестинское общество. – 1899. – Т. VII. – Вып. 3. – С. CXLIV, 111.; 19. Левченко М.В. Очерки по истории русско-византийских отношениях / М.В. Левченко. – М.: АН СССР, 1956. – 553 с.; 20. Литаврин Г.Г. Русь и Византия в XII веке / Г.Г. Литаврин // *Вопросы истории*, 1972. – №7. – С. 36 – 52.; 21. Лучицкая С.И. Четвертый крестовый поход глазами русского современника / С. И. Лучицкая // *Византийский временник*. М., 2006. – №65 (90).– С. 107 – 124.; 22. Мещерский Н.А. Древнерусская повесть о взятии Царьграда фрягами в 1204 году. / Н.А. Мещерский // *Труды отдела древнерусской литературы*. – Т. 10. – М.: АН СССР, 1954. – С. 120 – 135.; 23. Мещерский Н.А. Древнерусская повесть о взятии Царьграда фрягами как источник по истории Византии / Н.А. Мещерский // *Византийский Временник*. – Т.IX – М.: АН СССР, 1956. – С. 170 – 185.; 24. Мишин Д.Е. Отношение Руси к Крестовым походам / Д.Е. Мишин // *Сборник русского исторического общества*. – Т. 7 (155). Россия и мусульманский мир. – М.: Русская панорама, 2003. – С. 47 – 50.; 25. Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей / А.В. Назаренко. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 780 с.; 26. Назаренко А.В. Русь и Святая Земля в эпоху крестовых походов. / А.В. Назаренко // *Богословские труды: Сб. Русской Православной Церкви*. – М.: Издательство Московского Патриархата, 1999. – С. 179 – 196.; 27. Насонов А.Н. История русского летописания XI – начало XVIII века /

А.Н. Насонов. – М.: Наука, 1969. – 554 с.; **28.** Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / [под. ред. А.Н. Насонова] – М. – Л.: АН СССР, 1950. – 640 с.; **29.** Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси / В.Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 645 с.; **30.** Путешествия в Святую Землю. Записки русский паломников и путешественников XII – XX вв. / [сост. Б. Романов] – М.: Лепта, 1995. – 255 с.; **31.** Рам Б.Я. Папство и Русь в X – XV вв. / Б.Я. Рам. – М.: Наука, 1959. – 412 с.; **32.** Роберт де Клари. Завоевание Константинополя / Роберт де Клари; [пер. с фр. М.А. Заборова] – М.: Наука, 1986. – 174 с. (Памятники исторической мысли); **33.** Рыбаков Б.А. Древняя Русь и русские княжества XII – XIII вв. / Б.А. Рыбаков. – М.: Наука, 1982. – 412 с.; **34.** Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи / Б.А. Рыбаков. – М.: АН СССР, 1963. – 358 с.; **35.** Рыбаков Б.А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве». – М., 1972. – 411 с.; **36.** Савваитов П. Путешествие новгородского архиепископа Антония а Царьград / П. Савваитов. – СПб.: Издание Археографической комиссии, 1872. – 347 с.; **37.** Успенский Ф.И. Очерки по истории византийской образованности. История крестовых походов / Ф.И. Успенский. – М.: Мысль, 2001. – 442 с.; **38.** Успенский Ф.И. История Византийской империи. [в 5 т.] / Ф.И. Успенский. – М.: Астрель; АСТ, 2005. – Т. 4. – 496 с.; **39.** Хониат Никита. История со времени царствования Иоанна Комнина (1186-1206 гг.) / Хониат Никита; [подг. к. издан. А.И. Цепкова]. – Т.2. – Рязань: Александрия, 2003. – 455 с. (Византийская историческая библиотека); **40.** Эпоха крестовых походов / [под ред. Э. Левисса и А. Рамбо]. – М.: АСТ; СПб.: Полигон, 2005. – 1086 с.; **43.** Donald E. The Fourt Crusade (The conquest of Constantinople, 1201 – 1204) [E. Donald D. Queller]. – Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1977. – 250 s.; **44.** Hanoteaux G. Les Venitiens ont-ils trahi les Cretiens en 1202 / G. Hanoteaux // *Revue historique*. – Paris, 1877. – Т. 4. – P. 71 – 102; **45.** Harris J. Bizancjum i wyprawy krzyzowe / J. Harris. – Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2003. – 272 s.; **46.** Madden P. Further Arguments in Venetians on the Fourt Crusade / P. Madden, D. Queller // *Byzantion*, 1992. – Т. 52. – P. 433 – 473.; **47.** Mas-Latrie L. Histoire de lile de Chypre sous le rigne des princes de la maison de Lusignan / L. Mas-Latrie. – Paris, 1861. – Т.2. – 1861. – 312 s.; **48.** Meschini M. 1204 – Tajemnica IV wyprawy krzyzowej i podboju Konstantynopola / M. Meschini; [пер. з італ. Marec Myczkowski]. – Kielce: EDNOŚĆ, 2007. – 286, XVI s.; **49.** Peltz W. Krzyzowcy w Europie Pólnocno-Wschodniej / W. Peltz // *Rycerstwo Europy Środkowo-Wschodniej wobec idei krucjat*. – Zielona Góra, 2002. – S. 123 – 130.; **50.** Qeller D.E., Setton S.J. A Century of Controversy on the 4th Crusade. / D.E. Qeller, S.J. Setton // *Studies in Medieval and Renaissance History* / Ed. W.M. Bowsky. – Linkoln, 1969. Vol. VI. – P. 235 – 277.; **51.** Riant P. Le changement de direction de la IV croisade d’apres quelques travaux recents / P. Riant // *Revue des questions historiques* – 371 – 442 s.; **52.** Riley-Smith J. Krucjaty. Historia / J. Riley-Smith; [пер. з англ. J. Ruszkowski]. – Poznan: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanow, 2008. – 389 s.; **53.** Riley-Smith J. The Crusades: Idea and Reality, 1095 – 1274 / J. Riley-Smith. – London: University press, 1981. – 314 s.